

УДК 371.13

ФЕДЮК Галина Зіновіївна,
аспірант, Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

На основі дослідження методологічних і психолого-педагогічних основ професійної підготовки вчителів, а також теоретичних і практичних аспектів педагогічної освіти проаналізовано зміст і структуру наукового поняття «педагогічна майстерність». Педагогічна майстерність – це вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у творчості вчителя, постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку учнів. Структура педагогічної майстерності включає особистісні та діяльнісні компоненти.

Ключові слова: педагогіка, педагогічна майстерність, психолого-педагогічні дисципліни, учитель, професійна підготовка, вищі навчальні заклади.

На початку ХХІ ст. педагогічній науці притаманний пошук інновацій, спрямованих на виховання цілісної, творчої, вільної особистості, здатної до адаптації та самореалізації в суспільстві. У модернізації вітчизняної освіти важлива роль належить учителю, який підготовлений до реалізації професійних функцій, розуміє психічні та дидактичні закономірності, враховує педагогічні принципи, здатний мислити креативно, планувати й аналізувати освітній процес, успішно вирішувати складні проблеми, що виникають у навчанні та вихованні молоді. Підготовку вчителя нині розглядають як процес становлення його особистості, розвитку загальної та професійно-педагогічної культури і формування основ педагогічної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження поняття «педагогічна майстерність» розпочались у 60-70-ті рр. ХХ ст. з появою публікацій, присвячених проблемам особистості вчителя, психологічним аспектам педагогічної праці, новим підходам до професійної підготовки педагогічних працівників. Ключові питання майстерності педагога відображені в розвідках Ю. Азарова, Ф. Гоноболіна, В. Загвязінського, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Лугового, А. Макаренка, В. Семиченко, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, Н. Тарасевич, Г. Хозяїнова, О. Щербакова та ін.

Мета статті: розглянути методологічні та психолого-педагогічні аспекти поняття «педагогічна майстерність» в контексті нових завдань підготовки і підвищення кваліфікації освітянських кадрів.

Виклад основного матеріалу. У період постановки проблеми педагогічної майстерності, психологічних і евристичних аспектів педагогічної праці, науковці та практики зробили важливі висновки про зміст і рівні майстерності вчителя, шляхи її формування та розвитку, взаємозв'язок майстерності та творчості в педагогічній діяльності. Зокрема, Н. Кузьміна визначила майстерність вчителя на основі рівня його досягнень і результативності педагогічної діяльності: «Педагогічна майстерність у продуктивному вирішенні педагогічних завдань пов'язана з умінням протягом відведеного на процес навчання часу підняти на новий рівень навченості, вихованості всіх або переважну більшість учнів. Вона виявляється, передусім, у системі та послідовності педагогічно доцільних дій, в умінні реалізувати педагогічну систему знань у роботі з учнями» [1, с. 24-25]. Для цього необхідно розвивати готовність випускників педагогічних ВНЗ до майбутньої творчої діяльності. О. Щербаков особливу роль у розвитку педагогічної майстерності надавав особистісним якостям учителя. Майстерність учителя, на його думку є «синтезом його наукових знань, методичного мистецтва й особистісних якостей – розуму, почуттів, волі, характеру, здібностей» [2, с. 7], а її формування органічно пов'язане з вихованням його особистості [2, с. 99].

Опрацьовуючи професіограму вчителя, В. Сластьонін виділив загальнопедагогічні вміння, що є основою педагогічної майстерності: спостерігати й аналізувати педагогічний процес; прогностичні; орієнтуватися та перебудовувати свою діяльність в змінних умовах; професійна виразність мови, жестів, міміки (педагогічна техніка); специфічні уміння (малювати, співати, грати на музичних інструментах, танцювати, фотографувати) тощо [3, с. 28-33].

Розвиваючи ідеї попередників, Ю. Азаров підкреслював, що в діяльності педагога-майстра однаково важливі як особистісні якості (енергія, завзятість і наполегливість, прагнення до досліджень, здатність входити в нову ситуацію тощо), так і професійні вміння та навички, які виявляються в способах організації діяльності учнів [4, с. 360]. Крім того, вчений вважав, що освітня діяльність вимагає від педагога здатності увійти в духовний світ учня, усвідомлювати дію навчально-виховних засобів, підпорядкувати все педагогічним цілям [4, с. 416]. Найважливішою умовою зростання майстерності є творча, заснована на безперервному вдосконаленні педагогічна діяльність. Вирішальне значення має «найближче оточення, в яке потрапляє педагог»: мікроклімат колективу, ідеї, якими він живе, його традиції. Таким чином, учені пов'язують майстерність вчителя з творчістю, в якій велику роль відіграють інтуїція, натхнення, талант педагога.

Подальші науково-педагогічні дослідження були присвячені поглибленому розгляду сутнісних питань педагогічної майстерності і пов'язаних з цим аспектів, зокрема: використання системного підходу; формування основ педагогічної майстерності у студентів педагогічних ВНЗ; професійного вдосконалення освітян у системі підвищення кваліфікації; розвитку творчого потенціалу вчителів і педагогічних колективів загалом тощо.

Знаний дослідник педагогічної освіти І. Зязюн розглядав майстерність учителя, як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі, в різних аспектах: як найвищий рівень педагогічної діяльності та вияв творчої активності особистості педагога [5, с. 25]. На переконання вченого, досягнення майстерності виражає спроможність педагога інтегруватися з будь-яким науково-практичним контекстом, досвідом, інформацією, перетворюючи її на джерело, засіб вирішення освітніх завдань і власного професійного зростання. Майстерність – це особливий стан, який уможлиблює рівень професійної свободи вчителя, педагога, вихователя, керівника навчального закладу, визначаючи межі можливого та внутрішньо дозволеного в педагогічній реальності. Його можна розглядати як своєрідну етичну міру професійної дії. Майстерність надає педагогові свободу за рахунок осмисленого оволодіння широким технологічним діапазоном, здатність до вибору стратегії (зовнішня свобода дій); наявності сили духу та волі (внутрішня свобода). Унаслідок цього робота майстра завжди технологічна у своєму впливі на оточення. Тому О. Лавріненко слушно вважає педагогічну майстерність домінантним складником педагогічної дії [6].

Високий рівень педагогічної майстерності зумовлює успішність професійної діяльності, дозволяє вчителю реалізувати особистісний потенціал в творчій праці, отримувати природне задоволення від спілкування з талановитою молоддю. Для навчального закладу високий рівень педагогічної майстерності викладацького персоналу є гарантією успішності освітнього процесу, результативності психолого-педагогічної діяльності, конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Низький рівень майстерності призводить до значних духовних, інтелектуальних та економічних втрат у масштабах суспільства, адже інвестування в освітню галузь повертаються, передусім, через результати творчої праці професіоналів. З огляду на це, розвиток особистості кожного вчителя та його майстерності нині є важливим соціальним завданням.

Із накопиченням професійного досвіду, безперечно, відбувається розширення педагогічних знань і вмінь, тому вчені включають практичний досвід до структури педагогічної майстерності. На думку Г. Хозяїнова, майстерність ґрунтується знаннях, особистісних властивостях і педагогічному досвіді [7, с. 81]. На значення досвіду в професійному розвитку вчителя також вказувала Н. Кузьміна [1].

Концептуальні засади формування та розвитку педагогічної майстерності вчителів як складного багатоаспектного процесу ґрунтуються на вихідних методологічних позиціях, з опорою на які здійснюється реформування вітчизняної педагогічної освіти. Наш погляд, педагогічна освіта та післядипломна підготовка вчителя спирається, передусім, на провідні наукові підходи до пізнання та перетворення дійсності: системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, аксіологічний, антропологічний, культурологічний тощо. Відображаючи сучасний стан психолого-педагогічної теорії, ці підходи є, водночас, теоретико-методологічною основою професійної підготовки вчителя та формування його педагогічної майстерності.

Смислова інтерпретація педагогічної майстерності передбачає три основні значення: особистісне утворення (ступінь професійно-педагогічної підготовленості); якісна характеристика педагогічної діяльності (рівень педагогічної вмілості та результативності); соціально-педагогічне явище (соціально задані вимоги до підготовки та якості діяльності педагога).

Аналіз наукових джерел і освітня практика дають змогу визначити педагогічну майстерність як інтегративну характеристику високої професійно-педагогічної підготовленості вчителя, внутрішньо зумовлену високорозвиненими особистісними якостями (інтелектуальною культурою, особистісною зрілістю, індивідуальним педагогічним стилем, самоактуалізацією), які виражаються в педагогічному досвіді, професійній компетентності, оптимальному прогнозуванні та передбаченні результатів освітнього процесу, творчій діяльності педагога [8, с. 32].

Дослідники визначають педагогічну майстерність через її складові – знання, вміння, навички, особистісні якості. Так, О. Щербаков поєднує в змісті цього поняття наукові знання, уміння, навички, методичне мистецтво й особистісні якості учителя [2]. За твердженням В. Сластьоніна, «теоретичні знання і засновані на них уміння – це головний, об'єктивний зміст педагогічної майстерності, єдине та загальне для всіх учителів» [3, с. 124]. Ґрунтуючись на цьому, учений пропонує класифікацію рівнів розвитку професійно-педагогічних умінь, цінність якої полягає у спробі виявлення динаміки і тенденції зародження педагогічної майстерності. Цікаву спробу розглянути педагогічну майстерність з позицій системного підходу зробив Ю. Азаров. Поняття майстерності, на його думку, включає вміння управляти розвитком учнів; знання духовних цінностей особистості, колективу, групи й уміння збагачувати їх новим змістом; педагогічну логіку, педагогічну техніку і педагогічний такт, а також громадянську зацікавленість педагога в долі кожної окремої дитини [4]. Сучасні дослідники, зокрема Т. Матвійчук, роблять спроби виділення найбільш істотних особистісних якостей з точки зору ефективності педагогічної діяльності. Всі ці якості істотно впливають на результат освітньої діяльності та визначають рівень розвитку педагогічної майстерності.

Нині у структурі педагогічної майстерності дослідники виділяють, переважно, чотири відносно самостійні, але взаємопов'язані блоки: 1) професійно-педагогічні знання (наукові, професійні, психолого-педагогічна ерудиція тощо); 2) особистісні та професійно значущі якості (особистісні, специфічні професійно-педагогічні, розвинене педагогічне мислення, спрямованість особистості тощо); 3) педагогічні здібності; 4) уміння та навички будувати навчально-виховний процес, мистецтво педагогічної діяльності (педагогічна техніка, педагогічний досвід, методичне мистецтво, педагогічні вміння та навички тощо). Педагогічні знання, педагогічний досвід та особистісні якості (педагогічні здібності, професійно значущі якості, професійно-педагогічна спрямованість особистості) складають «фундамент» педагогічної майстерності [7, с. 73], на основі якого Г. Хозяїнов виділяє сім її рівнів і п'ять показників оцінювання діяльності педагога. Проте недостатньо чіткі межі між цими рівнями і показниками ускладнює практичне використання запропонованої системи.

Елементами педагогічної майстерності, за І. Зязюном, є [5, с. 26-29]:

- 1) Гуманістична спрямованість.
- 2) Професійна компетентність, яка виконує роль фундаменту.

3) Педагогічні здібності, які забезпечують швидкість розвитку майстерності та полегшують успішність виконання професійних функцій: комунікативність; перцептивні здібності; динамізм особистості; емоційна стійкість; оптимістичне прогнозування; креативність.

4) Педагогічна техніка, що спирається на знання й здібності та поєднує всі засоби педагогічної дії і взаємодії для ефективної педагогічної діяльності: уміння керувати собою (володіння тілом, емоційним станом, технікою мови); уміння взаємодіяти у процесі вирішення педагогічних завдань (дидактичні, організаційні вміння, володіння технікою контактної взаємодії).

Для всебічного вивчення педагогічної майстерності необхідно чітко визначити її структуру, а також найбільш важливі чинники, що впливають на її становлення та розвиток. У цьому контексті К. Романова слушно розподіляє компоненти педагогічної майстерності на дві основні частини: діяльнісний аспект (компонент) включає професійну компетентність, педагогічний досвід, педагогічну творчість, антиципацію, а особистісний – інтелектуальну культуру, зрілість, індивідуальний стиль, самоактуалізацію педагога [9, с. 45]. На нашу думку, педагогічну майстерність доцільно подати у вигляді схеми (рис. 1), яка містить низку особистісних і діяльнісних складових.

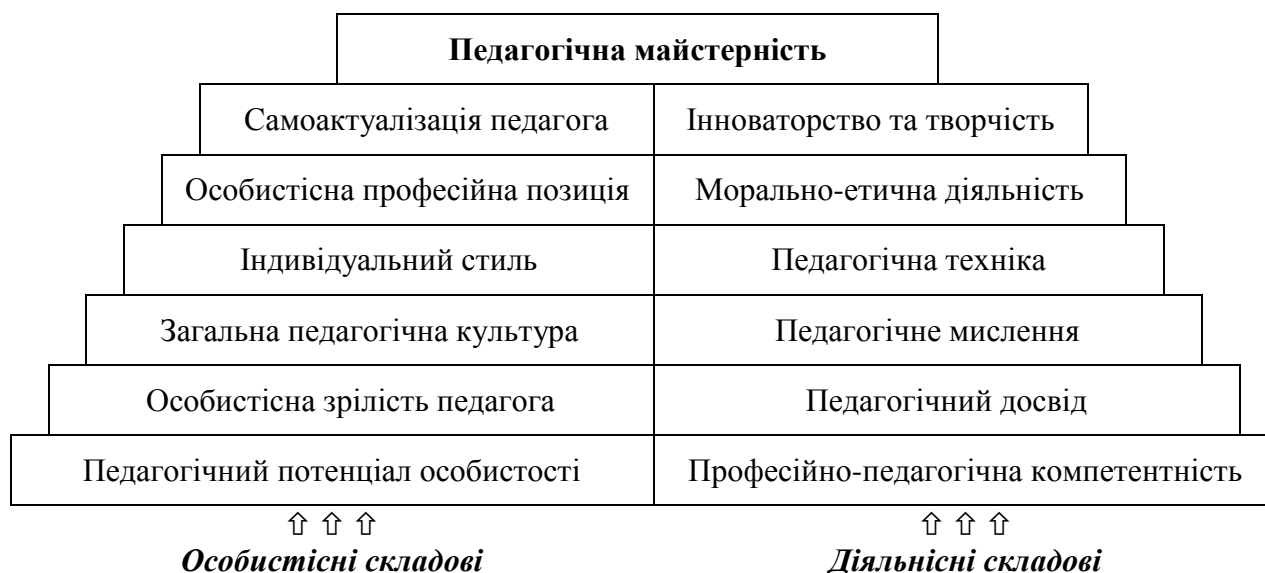

Рис. 1 Структура педагогічної майстерності (за Т. Матвійчук) [8, с. 35]

Безперечно, цей поділ є доволі умовним, оскільки виділені складові взаємодоповнюються та інтегруються на всіх рівнях підготовки і розвитку кваліфікації та майстерності вчителя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, педагогічна майстерність – це вищий ступінь педагогічної діяльності, що виявляється у творчості вчителя, постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання й розвитку учнів. Майстерність впливає на результати педагогічної діяльності, за якими можна оцінювати її рівень. Структура педагогічної майстерності включає особистісні (педагогічний потенціал, ключові та професійні компетенції, особистісну зрілість, загальну педагогічну культуру, індивідуальний стиль, особистісну професійну позицію, самоактуалізацію педагога) та діяльнісні (педагогічні знання, вміння, навички, професійну компетентність, педагогічний досвід, педагогічне мислення, педагогічну техніку, морально-етичну діяльність, інноваторство та творчість) компоненти. Розглянувши сутність педагогічної майстерності, можемо стверджувати: вона охоплює всі компоненти, сформованість яких сприяє збагаченню загальної культури вчителя, розвитку гуманістичної спрямованості, вдосконаленню його творчих здібностей.

На наш погляд, завдання педагогічних ВНЗ та інститутів післядипломної педагогічної освіти щодо становлення та розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів і вдосконалення вчителів-практиків у контексті завдань нового Закону України «Про освіту» – сформувати в них професійно важливі якості: науковий світогляд, моральну свідомість, естетичні погляди; емоційно-чуттєву, інтелектуальну та волюву активність; психофізіологічну готовність; педагогічний такт, стиль і манеру поведінки; володіння актуальними психолого-педагогічними знаннями, вміннями організовувати освітню роботу, навчально-виховні заняття, брати участь у науково-дослідній роботі, творчому педагогічному пошуку щодо формування ключових компетентностей учнів; здатність до постійного самовдосконалення. Спрямована на це оптимізація підготовки майбутніх учителів потребує подальших досліджень науково обґрунтованих змін організаційної структури управління навчальним процесом, його форм і методів, що мають застосовуватися у процесі реформування вищої освіти та системи підвищення кваліфікації вчителів.

Список використаних джерел

1. Кузьмина Н. В. Способность, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Л.: Знание, 1985. – 32 с.
2. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А. И. Щербаков. – Л.: Просвещение, 1967. – 266 с.
3. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
4. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать : кн. для учителя / Ю. П. Азаров. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 448 с.
5. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
6. Лаврінєнко О. А. Педагогічна майстерність як домінантний складник педагогічної дії / О. А. Лаврінєнко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 102–106.
7. Хозяинов Г. И. Педагогическое мастерство преподавателя: метод, пособие / Г. И. Хозяинов. – М.: Высш. школа, 1988. – 168 с.
8. Матвійчук Т. Ф. Формування педагогічної майстерності майбутніх учителів фізичного виховання у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Матвійчук Тетяна Фартівна. – Львів, 2014. – 272 с.
9. Романова К. Е. Методическая система формирования и развития педагогического мастерства будущих учителей технологии: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.08 / Романова Каринэ Евгеньевна. – Шуя, 2010. – 513 с.

References

1. Kuzmina, N.V. (1985). *Sposobnost', odarennost', talant uchitelja [Ability and talent of the teacher]*. Leningrad: Znanie [in Russian].
2. Shcherbakov, A.I. (1967). *Psichologicheskie osnovy formirovaniya lichnosti sovetskogo uchitelja v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya [Psychological bases of formation of the personality of the Soviet teacher in the system of higher pedagogical education]*. Leningrad: Prosveshhenie [in Russian].
3. Slastenin, V.A. (1976). *Formirovanie lichnosti uchitelja sovetskoj shkoly v processe professional'noj podgotovki [Formation of the identity of the teacher of the Soviet school in the process of vocational training]*. Moscow: Prosveshhenie [in Russian].
4. Azarov, Yu.P. (1985). *Iskusstvo vospityvat' : kniga dlja uchitelja [Art to educate: book for the teacher]*. Moscow: Prosveshhenie [in Russian].

5. Zyazyun, I.A. (Eds.) (2008). *Pedagogichna majsternist' [Pedagogical skills]*. Kyiv: SPD Bogdanova A.M. [in Ukrainian].
6. Lavrinenko, O.A. (2013). *Pedahohichna majsternist' jak dominantnyj skladnyk pedahohichnoji diji [Pedagogical skills as a dominant component of pedagogical action]*. *Teorija i praktika upravlinnja social'nimi sistemami – The theory and practice of management of social systems*, 3, 102–106 [in Ukrainian].
7. Khozajinov, G.I. *Pedagogicheskoe masterstvo prepodavatelja [Pedagogical mastery of the teacher]*. Moscow: Vysshaja shkola [in Russian].
8. Matviychuk, T.F. (2014). *Formuvannja pedagogichnoji majsternosti majbutnih uchiteliv fizichnoho vihovannja u procesi profesijnoji pidgotovki [Formation of pedagogical mastery of future teachers of physical education in the process of professional training]*. Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
9. Romanova, K.E. (2010). *Metodicheskaja sistema formirovanija i razvitija pedagogicheskogo masterstva budushhijh uchitelej tehnologii [Methodical system of formation and development of pedagogical mastery of future teachers of technology]*. Doctor's thesis. Shuya [in Russian].

FEDYUK Galyna, postgraduate student of the Lviv State University of Life Safety.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE PEDAGOGICAL MASTERS OF THE TEACHER IN MODERN CONDITIONS

Abstract. Teacher training is now regarded as the process of becoming his personality, the development of general and vocational pedagogical culture and the formation of the foundations of pedagogical skill. On the foundation of research of methodological and psychological and pedagogical bases of professional training of teachers, as well as theoretical and practical aspects of pedagogical education, the content and structure of the scientific concept "pedagogical skill" are analyzed in the article. Pedagogical skill is a higher degree of pedagogical activity, which is manifested in the creativity of the teacher, the constant improvement of the art of teaching, upbringing and development of pupils.

The structure of pedagogical skill includes personal (pedagogical potential, key and professional competences, personal maturity, general pedagogical culture, individual style, personal professional position, self-actualization of the teacher) and activity (pedagogical knowledge, skills, talents, professional competence, pedagogical experience, pedagogical thinking, pedagogical technique, moral and ethical activity, innovation and creativity) components. Separation is conditional, since the selected components are complementary and integrated at all levels of teacher training and development.

Tasks of universities and institutes of postgraduate pedagogical education in relation to the formation and development of pedagogical skills of future teachers and improvement of teachers-practitioners in the context of the tasks of the new Law of Ukraine "On Education" – to form professional qualities in them: scientific outlook, moral consciousness, aesthetic views; emotional-sensory, intellectual and volitional activity; psychophysiological readiness; pedagogical cycle, style and manner of behavior; possession of relevant psychological and pedagogical knowledge, the ability to organize educational work, educational activities, participate in research work, creative pedagogical search for the formation of key competencies of pupils; the ability to continuous self-improvement. The optimization of future teachers' training aimed at further research of scientifically grounded changes in the organizational structure of the management of the educational process, its forms and methods, which should be applied in the process of reforming higher education and teacher education system.

Keywords: pedagogy, pedagogical mastery, psychological and pedagogical disciplines, teacher, training, universities.

Одержано редакцією: 09.02.2018 р.
Прийнято до публікації: 21.02.2018 р.